

“Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom”

Razmatranja uz DAI c. 30, 75-78

Autor na temelju navoda iz spisa *O upravljanju Carstvom (De administrando imperio* = DAI) bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta raspravlja o jednom historografskom problemu iz hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti. Ukratko, radi se o tome jesu li se Hrvati ili, bolje rečeno, temeljna etnička skupina ili skupine koje su presudno sudjelovale u hrvatskoj etnogenezi naselili na južnopanonskom prostoru već u 7. stoljeću ili zapravo uopće ne možemo govoriti o tomu odnosno je li nazočnost hrvatskog etnika u savsko-dravsko-dunavskom međurječju u ranom srednjovjekovlju poglavito plod nedostatno potkrepljivih domišljanja suvremenih istraživača. U radu se nastoji pokazati da doista ne može biti riječi o tako ranoj prisutnosti Hrvata u navedenim oblastima, svakako ne u znatnijem broju, već i stoga što je područje hrvatske etnogeneze bilo daleko na jugu, u prijadranskim krajevima.

Uvod

Ranosrednjovjekovlje na hrvatskom povijesnom prostoru po mnogočemu je samo zbir zagonetki, mozaik raznovrsnih detalja koji u biti otvaraju više pitanja nego što daju odgovora. Za cijelu hrvatsku ranosrednjovjekovnu povijest kakva je danas poznata gotovo da se može reći kako je konstrukt koji omogućuje praćenje povijesnih procesa u osnovnim crtama, jer literarna i materijalna vrela koja stoje istraživačima na raspolaganju najčešće pružaju gradivo za stvaranje tek općih predodžaba, više ili manje utemeljenih. Spomenuti nedostatak moguće je pokušati prevladati dosljednim i pomnim raščlanjivanjem sve dostupne izvorne građe, ali rezultat uvelike ovisi o postavljenim istraživačkim ciljevima. Pritom je lišenost ideoloških postavki i znanstvenih predrasuda bilo kakve vrste isključiv preduvjet i jedino jamstvo da će se provedeno istraživanje približiti povjesničarskom idealu: rekonstrukciji prošlosti u obliku koji priziva nekadašnju stvarnost kakva je doista bila ili barem kakva je mogla biti s obzirom na objektivna ograničenja u samom istraživačkom postupku. To doduše nikako ne znači da u izgradnji novog valja obvezatno rušiti sve staro, jer rijetko kad je potpuno sigurno da će nova interpretacija valjano zamijeniti prijašnju.

Primjer takvog historiografskog pitanja koje podjednako zaokuplja hrvatsku povijesnu i arheološku znanost tiče se rane nazočnosti hrvatskog etnika u južnoj Panoniji, današnjoj sjevernoj Hrvatskoj ili, kako se još naziva taj prostor, savsko-dravsko-dunavskom međurječju. Problem se u suštini svodi, što i nije rijetkost u povijesti hrvatskog ranosrednjovjekovlja, tek na usamljen navod iz literarnog vrela. U ovom slučaju to su dvije rečenice iz glasovita spisa koji je sredinom 10. stoljeća sastavio bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet (905. – 959) za svog sina i nasljednika Romana II., poznata pod nazivom *O upravljanju Carstvom* (latinski *De administrando imperio*, a grčki Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν ἢ *Za vlastitoga sina Romana*), svojevrsnoga bizantskog *Fürstenspiegela*, priručnika s naputcima, savjetima i obavijestima za uspješnu vladavinu. Cilj je kratkog istraživanja koje slijedi podvrgnuti tu rečenicu temeljitoj historiografskoj analizi i pritom iznijeti različita mišljenja koja vladaju u povjesničtvu o njezinom značenju, te na kraju ponuditi novo tumačenje.

Pogled u izvor

Predmetne rečenice nalaze se u 30. poglavlju naslovljenom Izlaganje o temi Dalmaciji, a u prijevodu na hrvatski jezik glase: *Od Hrvata pak koji su stigli u Dalmaciju odvojio se jedan dio i zavladao Ilirikom i Panonijom. No, i oni su imali nezavisnog vladara koji je slao poslanike, ali jedino vladaru Hrvatske iz prijateljstva* (Ἀπὸ δὲ τῶν Χρωβάτων, τῶν ἐλθόντων ἐν Δελματία, διεχωρίσθη μέρος τι, καὶ ἐκράτησεν τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὴν Παννονίαν· εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ἄρχοντα αὐτεξούσιον, διαπεμπόμενον καὶ μόνον πρὸς τὸν ἄρχοντα Χρωβατίας κατὰ φιλίαν; DAI, c. 30, 75-78).

Dakle, pisac kratko i jezgrovito bilježi da su Hrvati najprije došli u Dalmaciju, a nakon toga dio njih se odvojio od glavnine, prebacio u Ilirik i Panoniju te zavladao tim pokrajinama, utemeljivši ondje svoju zasebnu kneževinu (arhontiju, bizantskim rječnikom). Njezin je vladar uživao samostalnost koja se ogledala u upućivanju poslanstava, a osobite je veze njegovao s knezom Hrvatske kojemu je slao poslanike iz prijateljstva. Vrijedi istaknuti da je Konstantin spomenuo Hrvate u Panoniji na još jednom mjestu, u opisu vladavine svoga djeda Bazilija I. (*Život Bazilijev* c. 52 [288, 17-23]), ali samo kao jedan od slavenskih etnika, pored Srba, Zahumljana, Travunjana, Kanalićana, Dioklecijanaca i Neretljana, koji obitavaju u Panoniji i Dalmaciji – on za sve njih rabi arhaičan etnonim Skiti – ne pozabavivši se time kako i kada su onamo dospjeli.

Raznolikost pretpostavki

Starija je hrvatska historiografija u ovim navodima vidjela potkrijeplje za tvrdnju da su Hrvati bili prisutni u Međurječju od samog doseljenja u 7. stoljeću. Takvo su

gledište među prvima zastupali Šime Ljubić¹ i Tadija Smičiklas,² a već ga je bio izrazio i otac hrvatskoga povjesništva Ivan Lučić u kapitalnom djelu *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske* (1.12, 21-34). Jednak stav su zauzeli i Vjekoslav Klaić,³ Josip Bösendorfer⁴ te, naposljetku, nestor moderne hrvatske historiografije Ferdo Šišić.⁵ Snažan odjek takvog mišljenja vidljiv je i u dijelu suvremene povijesne znanosti, naročito u radovima Ive Goldsteina.⁶ Na njemu osobito ustraje Vladimir Sokol⁷ koji čak drži mogućim i prisutnost hrvatskog etnika na prostoru sjeverno od Drave, oko Blatnog jezera. Otuda se uvriježilo govoriti o panonskim Hrvatima i Panonskoj ili Posavskoj Hrvatskoj, a svi su knezovi koje vrela povezuju sa savsko-dravsko-dunavskim međurječjem (Ljudevit, Ratimir, Braslav) bili odreda pretvoreni u etničke Hrvate. Prema nekima bi i slavensko stanovništvo koje je u 10. i 11. stoljeću naseljavalo današnju hrvatsku Baranju činili upravo Hrvati.⁸

Pojedini su istraživači istaknuli kako nazočnost Hrvata u Panoniji ne mora nužno imati veze sa seobom u 7. stoljeću.⁹ U tom smislu prihvatljivijom im se činila teza da careve rečenice opisuje stanje u doba hrvatskog kralja Tomislava.¹⁰ Bilo je i mišljenja da se podatak o nezavisnom hrvatskom knezu u Panoniji može odnositi jedino na vrijeme prije Tomislava,¹¹ premda su drugi prigovorili da bi to bilo kronološki prerano.¹²

Govorilo se i o postojanju samostalne hrvatske kneževine u južnoj Panoniji, tzv. "Panonske Hrvatske", početkom 9. stoljeća¹³ odnosno da se vlast hrvatskog kneza proširila na Međurječje u prvoj polovini 9. stoljeća, nakon ugušenja Ljudevitova ustanka.¹⁴ S druge strane, neki su zaključili da nema dokaza o postojanju jedinstvene hrvatske vlasti koja bi u ovo vrijeme objedinjavala Slavoniju i Dalmaciju, ističući da je u Slavoniji u 10. stoljeću postajala nezavisna kneževina.¹⁵

Povod za jednak znanstveni prijem bio je i prostor koji se podrazumijeva pod Ilirikom i Panonijom. Tako je već Ivan Lučić smatrao da je Konstantinov Ilirik

1 Š. Ljubić, *O Posavskoj Hrvatskoj*, 117.

2 T. Smičiklas, *Poviest hrvatska* I, 108-109, 160-161.

3 V. Klaić, *Povjest Hrvata*, 42.

4 J. Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti*, 62.

5 F. Šišić, *Povijest Hrvata*, 277.

6 I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 9, 94; Isti, Slika političkog i etničkog stanja, 220-221.

7 V. Sokol, Panonija i Hrvati u 9. stoljeću, 194; Isti, u: M. Matijević-Sokol – V. Sokol, *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 17-18.

8 M. Radić, Dva ulomka kamene plastike XI. st. iz Baranje, 104.

9 B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, 30.

10 B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, 31; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 278.

11 B. Ferjančić, Struktura 30. glave spisa De administrando imperio, 74-75.

12 N. Klaić, Najnoviji radovi, 52.

13 L. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije, 56; Isti, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, 61.

14 M. Ančić, U osvjetljenje novog doba, 90, Budak, Slavic ethnogenesis in modern Northern Croatia, 400.

15 I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 284-285; Isti, Slika političkog i etničkog stanja, 231. Slično već i Ljubić *O Posavskoj Hrvatskoj*, 136-138.

unutrašnja Dalmacija, a Panonija Panonija Savija (kasnorimska pokrajina koja je obuhvaćala zapadni dio Međurječja). Neki su držali da se Ilirik i Panonija odnose na cijelo Međurječje i na Bosnu,¹⁶ videći u Iliriku bar dio sjeverozapadne Bosne¹⁷ ili čak područje između Dalmatinske zagore i Slavonije,¹⁸ što su drugi odlučno odbili,¹⁹ uvodeći doduše i nemoguće sintagme poput "Ilirička Panonija", koja bi pokrivala pojas velike Panonije uz rub Ilirika ili južnu Panoniju odnosno Međurječje.²⁰ Bilo je izraženo i mišljenje da je u pitanju isključivo oblast između Save i Drave.²¹ Treći su pomišljali i na to da se radi o području oko Blatnog jezera,²² ali je ova pretpostavka uspješno pobijena,²³ dok bi Ilirik označavao Norik²⁴ ili Duklju.²⁵

Postavljanje problema

Upravo iznesena množina različitih mišljenja jasno ukazuje na to da je pitanje složeno i da jezgrovitost vrela samo potencira broj mogućih rješenja, od više ili manje vjerojatnih do potpuno neprihvatljivih. Pristupajući raščlambi izvornog podatka, istraživači najprije moraju utvrditi njegovu pouzdanost prije nego što se pozabave samim značenjem. Među stručnjacima vlada prešutan stav da u ovaj izvorni navod nije potrebno sumnjati odnosno da se temelji na točnoj tradiciji. U novije vrijeme se u historiografiji na svjetskoj razini često prema literarnim vrelima pristupa hiperkritično, pa im se oduzima dokazna snaga tvrdnjom da je riječ o najobičnijim narativima, pričama koje tek interpretiraju ili čak uobličuju stvarnost. Međutim, nema pravog razloga ne pretpostaviti da rečeni navod odražava realnu situaciju, bar u ovom konkretnom slučaju. Uostalom, da je Konstantinov spis bio puka literarna kategorija, izgubio bi praktičnu, informativnu svrhu.

Drugo je pitanje što navod zapravo znači. Dakle, realna situacija koju, koliko se može prosuditi, opisuje nejasna je na nekoliko razina. Što se misli pod pojmom Hrvati? U kojem se to smislu odvojio jedan dio njih? Kada se to dogodilo? Na što se odnose Ilirik i Panonija? Je li doista riječ o nezavisnoj kneževini? Što stoji iza tvrdnje o prijateljskim odnosima s hrvatskim knezom? Tek odgonetanje upravo iznesenih nedoumica može istraživača približiti rješenju. Valja poći redom.

16 Š. Ljubić O Posavskoj Hrvatskoj, 117.

17 L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, 61, 84.

18 L. Margetić, Još o pitanju vremena dolaska Hrvata, 164.

19 M. Suić, Ocjena radnje L. Margetića, 93, N. Klaić, Najnoviji radovi, 40-42

20 M. Suić, Ocjena radnje L. Margetića, 93.

21 B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, 31; B. Ferjančić, Struktura 30. glave spisa De administrando imperio, 74; N. Budak, Slavic ethnogenesis in modern Northern Croatia, 398.

22 H. Grégoire, L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes, 93-95.

23 B. Grafenauer, Vprašanje konca Koceljeve vlade, 173-176.

24 Lj. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen, 256; Isti, Entstehung und Entwicklung Krains, 340.

25 Lj. Hauptmann, Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleda, 22-23; Isti, Kroaten, Goten und Sarmaten, 337-338; Isti, Hrvatsko praplemstvo, 112-113. Slično kasnije i Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 91.

Tragom znanstvene raščlambe

Kad je riječ o tome što se podrazumijeva pod pojmom Hrvati, treba imati na umu da etnicitet u starijim epohama ljudske povijesti nije imao isto značenje kao danas. Problematika je uistinu zamršena i o njoj se u znanstvenim krugovima naširoko raspravlja, pa je na ovom mjestu ne bi bilo spretno prikazati. Ipak, može se donekle sažeti zaključkom da pripadnost nekom etniku u ranosrednjovjekovno doba nije presudno povezana sa sviješću o zajedničkom podrijetlu nego više s ideološkim postavkama te da je identifikacija prisutna prvenstveno na razini elite i ovisna o uspješnosti temeljne, imenodavne skupine (ili nekoliko takvih skupina koje je ujedinjavala jaka svijest o krvnom srodstvu) u nametanju svojih tradicija i vrijednosti. (U hrvatskom slučaju moglo bi se doista raditi o nekoliko skupina budući da su izvori sačuvali predaju o sedmero braće i sestara koji su predvodili Hrvate u seobi u Dalmaciju, a od kojih se jedan i zvao Hr(o)vat). Dakle, biti dijelom nekog naroda jest ideološko-politička kategorija, a napose za promatrače izvana. Drugim riječima, "Hrvati" su u ranosrednjovjekovnim okvirima mogli označavati različite populacije koje su se poistovjetile s imenodavnom skupinom i tako praktički počele tvoriti cjelinu (narod), ali i pripadnike temeljne skupine ili općenito elitu kao nositelja političkog utjecaja, čime etnonim postaje oznaka vlasti, te su na taj način pojedina populacija ili populacije, pa čak i narod mogli u očima drugih postati "Hrvati" ako su njima Hrvati zavladaali odnosno ako je vodstvo nad njima preuzeo član hrvatske elite.

S ovime je izravno povezano i pitanje o značenju odvajanja dijela Hrvata u carevom opisu, budući da se pritom moglo misliti na seobu dijela etnika kao i na prijenos političke vlasti. Ukratko, car je rekao ili da se dio Hrvata odselio iz Dalmacije i, naselivši se u Panoniji i Iliriku, zavladao ondje ili da su Hrvati / član hrvatske elite preuzeli vlast u tim područjima, a da doseobe nije bilo. Odgovor nude arheološko-antropološka istraživanja. Kraniometrijske analize provedene na kosturnim ostacima iz grobišta od jadranskog priobalja do duboko u unutrašnjost upućuju na zaključak da su se populacije koje se smatraju starohrvatskima postupno širile u zaleđe sve do južne Panonije tek u vrijeme od 10. do 13. stoljeća.²⁶ Dalmatinsko-hrvatske populacije jasno se razlikuju od kasnijih kontinentalnih populacija iz Vukovara i Bijelog Brda, dok populacije s lokaliteta Gomjenica kod Prijedora, koji je na temelju arheološke građe svrstan u bjelobrdski kulturni kompleks, ulaze već u skupinu dalmatinsko-hrvatskih populacija.²⁷ Polagan prodor hrvatskog utjecaja prema sjeveru dodatno potkrepljuju i nalazi nakita iz tog vremena,²⁸ koji svjedoče o neposrednijim vezama između dalmatinsko-hrvatskog i južnapanonsko-slavenskog

26 M. Šlaus, Kraniometrijska analiza srednjovjekovnih nalazišta, 273-284; Isti, *Bioarheologija*, 106-107; M. Šlaus – Ž. Tomičić – A. Uglešić – R. Jurić, Craniometric relationships among medieval Central European populations, 434-444.

27 M. Šlaus, Kraniometrijska analiza srednjovjekovnih populacija, 105-106

28 V. Sokol, Arheološka baština i zlatarstvo, 138-141; Isti, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština*, 173-183.

kulturnog kruga. Izneseni nalazi navode na zaključak da se Hrvati nisu uopće naselili u južnoj Panoniji tijekom izvorne seobe sa sjevera na jug, iako je moguće da su pojedine manje skupine zaostale na tom području utopivši se naposljetku u premoćnoj množini ostalih doseljenih slavenskih populacija. Širenje starohrvatskih populacija s juga na sjever pripada vremenu od 10. stoljeća nadalje i povezano je s izmijenjenim političkim prilikama, jačanjem i širenjem rane hrvatske države.

Na temelju svega ovoga mnogo je vjerojatnije da etnonim “Hrvati” i doseoba skrivaju činjenicu o prijenosu političke vlasti, što znači da je car političko vrhovništvo poistovjetio s etničkom nazočnošću. Točno takav pristup je primijenio pretvarajući Zahumljane, Travunjane i Neretljane u Srbe (DAI, c. 33, 8-9, 34, 4-7, 36, 5-7). Kada se pretpostavljeni prijenos vlasti dogodio? Svakako prije 10. stoljeća jer u vrijeme kad je Konstantin sastavljao svoj spis nije u “Panoniji i Iliriku” mogao postojati nezavisan knez. Jedino preostaje 9. stoljeće, budući da je na kraju 8. stoljeća Panonija još bila dio Avarskog Kaganata. Sada je pravo vrijeme i da se pokuša odrediti što je car podrazumijevao pod Panonijom i Ilirikom. Polazišna je točka pretpostavka da je za uporabu pokrajinskih administrativnih naziva imao pred očima kako sebi suvremenu situaciju tako i stanje u kasnoj antici jer se bez daljnega koristio i vrelima iz tog vremena. Ova dvojnost mogla bi objasniti pojedine nelogičnosti vidljive u spisu u vezi s uporabom imena Panonija, Dalmacija i Ilirik odnosno njihovim preklapanjem. Rani bizantski izvori pod pojmom Ilirik redovito misle Iliričku prefekturu koja je na sjeverozapadu bila omeđena tokovima Save i gornje Drine. Kasnoantička Panonija je obuhvaćala prostor od sjevernih obronaka bosanskih planina podno Save do Dunava na sjeveru. Južno od Panonije sve do jadranske obale pružala se Dalmacija. Pod potpuno logičnom pretpostavkom da u predmetnoj rečenici izvora Ilirik i Panonija moraju biti oblasti u neposrednom susjedstvu kako bi stajale pod vlašću jednog kneza,²⁹ u prvi mah se doista otvara polje za različita domišljanja o kojim se točno krajevima radi, kao što pokazuju i već prikazana raznolika mišljenja.

Rješenje dakako leži u prilikama kakve su vladale u kasnoantičko vrijeme. Panonija se načelno može odnositi na cijeli prostor koji je ta oblast u kasnoj antici obuhvaćala, no iz podrobne analize ondašnjih prilika jasno je da je nakon sloma rimskog upravnog ustroja na tom području u očima istočnih rimskih vlasti određenu vrijednost zadržala još jedino južna Panonija između Save i Drave, a i ona je gotovo u neprekinutom slijedu bila ostavljena na upravu različitim narodima (Ostrogotima, Gepidima, Langobardima). S druge strane, Istočno Rimsko Carstvo je sve do avarskih navala uspjelo sačuvati krajnji jugoistočni dio Druge Panonije s gradom Basijanom (Donji Petrovci istočno od Srijemske Mitrovice) kao isturenom točkom. Ta je oblast u ranim bizantskim vrelima poznata i kao “herulska zemlja”, prema istočnogermanskim Herulima koji su ondje bili naseljeni 512. godine.³⁰ Ona je, zajedno sa Sirmijem (Srijemska Mitrovica), dok se grad nalazio u bizantskim ruka-

29 Ovo je već bio zaključio B. Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, 31.

30 H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija, 23-24.

ma, bila priključena Iliričkoj prefekturi i shodno tomu smatrana Ilirikom. Otuda se u identifikaciji Konstantinove Panonije i Ilirika nameće zaključak da je Panonija prostor Međurječja odnosno suvremena središnja Hrvatska osim Međimurja, Slavonija i zapadni Srijem, a Ilirik sirmijsko-basijanska oblast, to jest istočni Srijem.

Nije slučajno da se upravo opisani prostor u potpunosti poklapa s opsegom tzv. Donjopanonske kneževine koja je nastala voljom Franaka nakon što su srušili Avarski Kaganat. Po svemu sudeći, car je mislio upravo na Donjopanonsku kneževinu, čiji je knez pod franačkom vrhovnom vlašću uživao određenu samostalnost. Nezavisan položaj ovoga kneza izravno se povezuje s pravom da upućuje poslanstva. Iz franačkih izvora proizlazi kako je bilo uobičajeno da podložni narodi šalju franačkom caru poslanike s darovima. Carev komentar je i u tom dijelu u suštini točan. Napokon, naročito blizak odnos između donjopanonskog i hrvatskog kneza koji vrelo sugerira nije ništa drugo sklad proizašao iz istih političkih interesa, sukladnih općim ciljevima njihovih franačkih vrhovnika.

Prijedlog novog tumačenja za zaključak

Kako dakle valja protumačiti podatke iz predmetnih rečenica? Upravo provedenom analizom utvrđeno je s velikom vjerojatnošću da se spomen odvajanja Hrvata ne odnosi na stvarno preseljenje dijela hrvatskog etnika nego je riječ o poistovjećivanju političke vlasti s etnicitetom, da se "Ilirik i Panonija" u potpunosti poklapaju s prostorom Donjopanonske kneževine iz 9. stoljeća, što znači da je navedeni nezavisan vladar zapravo donjopanonski knez, te da su prijateljske veze između njega i hrvatskoga kneza bile posljedica političkog zajedništva pod franačkim pokroviteljstvom. Poznato je da su Franci čak dvaput intervenirali u Donjopanonskoj kneževini protiv mjesnih knezova, protiv Ljudevita vođen je pravi rat (819. – 822), a knez Ratimir bio je zbačen nakon jednog pohoda (838). Vrela šute o tomu što se dogodilo s Donjopanonskom kneževinom nakon Ratimirova uklanjanja, ali Franci su zacijelo i dalje željeli iznaći način kako da stabiliziraju prilike u jugoistočnom pograničju Franačkog Carstva. Možda su se tada odlučili osloniti na nekog izvan užeg južnopanonskog prostora budući da su se dotadašnji odabranici među južnopanonskim Slavenima u konačnici pokazali nepouzdanima. Oslonac su mogli pronaći u predstavniku kojeg hrvatskog roda (pripadniku elite) iz susjedne hrvatske kneževine u Dalmaciji koja je već dulje vrijeme vjerno pristajala uz Franke. Privlačenje toga pretpostavljenog predstavnika hrvatskog roda, kojega bi ustoličili za donjopanonskog kneza, nije bilo ništa neobično. Slično se i njitranski knez Pribina, koji je morao bježati pred moravskim knezom Mojmirom I., naposljetku skrasio kao franački vazalni knez u prekodravskoj Donjopanonskoj kneževini sa središtem u Blatogradu (danas Zalavár). Novi bi donjopanonski knez nesumnjivo bio odan onomu tko ga je postavio. Južnopanonski Slaveni vrhovništvo kneza hrvatskog podrijetla zacijelo ne bi doživljavali stranim jer nije postojala ni običajna ni jezična razlika, a i čvrsta

franačka potpora koju bi zasigurno uživao slomila bi unaprijed bilo kakav otpor takvom rješenju. Iz perspektive pak cara koji piše u Carigradu s odmakom od jednog stoljeća moglo se doimati da su Hrvati zavlada i u južnoj Panoniji.

Za kraj vrijedi istaknuti da Panonska odnosno Posavska Hrvatska nikada nije postojala niti kao etnička niti kao politička tvorba. Protiv toga se pojava ustrajno borila još Nada Klaić,³¹ naglašavajući da je riječ o historiografskom, a ne historijskom nazivu. Taj termin može se koristiti u geografskoj funkciji u obliku “panonska/posavska Hrvatska” (tada “posavski” nosi uže značenje od “panonskog”), dok za ranosrednjovjekovnu političku tvorbu u Međurječju valja rabiti sintagmu Donja Panonija odnosno Donjopanonska ili, eventualno, Savsko-dravska kneževina (*regnum inter Dravum et Savum*) kako je ova oblast prozvana u Fuldskim godišnjacima (pod godinom 884).

Izvori i literatura

- Ančić, M. U osvit novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod, u: A. Milošević (ur), *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*, Split 2000., 70-103 (= M. Ančić, *Hrvatska u karolinško doba*, [Muzej hrvatskih arheoloških spomenika – Split, Katalozi i monografije 9], Split 2001., 8-39)
- Bösendorfer, J. *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kraljevskog i slobodnog grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek 1910., (preisak Vinkovci 1994)
- Budak, N. Slavic ethnogenesis in modern Northern Croatia, u: R. Bratož (ur), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*, [Situla 39], Ljubljana 2000., 395-402
- Ferjančić, B., Struktura 30. glave spisa De administrando imperio, *Zbornik Radova Vizantološkog instituta SANU* 18, Beograd 1978., 67-80
- Fuldski godišnjaci: *Annales Fuldenses*, izd. G. H. Pertz, [Monumenta Germaniae Historica Scriptorum 1], Hannover 1826., 343-415; *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, izd. F. Kurze, [Monumenta Germaniae Historica Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi], Hannover 1891.
- Goldstein, I., *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- Goldstein, I. Slika političkog i etničkog stanja u panonskom dijelu Hrvatske (Slavonije) 7. – 12. stoljeća, *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf* 24, Graz 1996., 217-233
- Gračanin, H., Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija, *Scrinia Slavonica* 7, Slavonski Brod 2007., 7-64
- Grafenauer, B., Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, *Historijski zbornik* 5, Zagreb 1952., 1-56

31 N. Klaić, Najnoviji radovi, 40, 45, 51.

- Grafenauer, B., Vprašanje konca Koceljeve vlade v Spodnji Panoniji, *Zgodovinski časopis* 6-7 Ljubljana 1952. – 1953., 171-190
- Grégoire, H., L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes, *Byzantion* 17, Bruxelles 1944. – 1945., 88-118
- Hauptmann, Lj., Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36, Innsbruck 1915., 229-287
- Hauptmann, Lj., Entstehung und Entwicklung Krains, u: A. von Jaksch – M. Wutte – L. Hauptmann – A. Mell – H. Pirchegger, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer 1/4: Kärnten, Krain, Görz und Istrien*, Beč 1929., 305-484
- Hauptmann, Lj., Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleda, *Zbornik iz dubrovačke prošlosti. Milanu Rešetaru o 70-godišnjici života*, Dubrovnik 1931., 17-24
- Hauptmann, Lj., Kroaten, Goten und Sarmaten, *Germanoslavica* 3, Brünn 1935., 95-127, 315-353
- Hauptmann, Lj., Hrvatsko praplemstvo, *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede* 1, Ljubljana 1950., 85-115
- Ivan Lučić, *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, priredila i prevela B. Kuntić-Makvić, uvodna studija i bibliografija M. Kurelac, povijesni komentar N. Budak, I. Goldstein, B. Kuntić-Makvić, M. Kurelac, [Biblioteka Latina et Graeca; knj. VII], Zagreb 1986.
- Klaić, N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb ² 1975.
- Klaić, N., *Crtica o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar 1983.
- Klaić, N., Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta, *Starohrvatska prosvjeta* 15, Zagreb 1985., 31-60
- Klaić, V., *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća I: Vladanje knezova i kraljeva hrvatske krvi (641-1102); Vladanje kraljeva Arpadovića (1102-1301)*, Zagreb 1899.
- Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom: Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, izd. G. Moravcsik, [Corpus fontium historiae Byzantinae 1 (= Dumbarton Oaks Texts 1), Series Vasingtoniensis], Washington ² 1967.
- Konstantin Porfirogenet, *Život Bazilijev: Constantinus Porphyrogenitus, De vita Basilii*, u: *Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachos*, izd. I. Bekker, [Corpus scriptorum historiae Byzantinae 33], Bonn 1838., 211-353
- Ljubić, Š., O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina zadnjega kneza Serma (1018), *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 43, Zagreb 1878., 107-148
- Margetić, L., Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije, u: L. Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb – Rijeka 2000., 33-83
- Margetić, L., Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, u: L. Margetić, *“Dolazak Hrvata” – “Ankunft der Kroaten*, [Biblioteka znanstvenih djela 119], Split 2001., 41-113
- Margetić, L., Još o pitanju vremena dolaska Hrvata, u: L. Margetić, *“Dolazak Hrvata” – “Ankunft der Kroaten*, [Biblioteka znanstvenih djela 119], Split 2001., 137-148
- Matijević-Sokol, M. – Sokol, V., *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, [Biblioteka Croatica; knj. 1], Zagreb ² 2005.

- Radić, M., Dva ulomka kamene plastike XI. st. iz Baranje u Muzeju Slavonije u Osijeku, *Osječki zbornik* 22/23, Osijek 1993. – 1995., 99-122
- Smičiklas, T., *Povijest hrvatska I: Od najstarijih vremena do godine 1526.*, [Poučna knjižnica "Matice hrvatske"; knj. 4], Zagreb 1882.
- Sokol, V., Panonija i Hrvati u 9. stoljeću, u: N. Majnarić-Pandžić (ur), *Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji. Znanstveni skup Koprivnica, 14-17. X. 1986.*, [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva; sv. 14], Zagreb 1990., 193-195
- Sokol, V., Arheološka baština i zlatarstvo, u: I. Supičić (ur), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I: Srednji vijek (VII – XII. stoljeće). Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., 117-146
- Sokol, V., *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006.
- Suić, M., Ocjena radnje L. Margetića: "Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata", *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, Zagreb 1977., 89-100
- Šišić, F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925. (preisak Zagreb 1990)
- Šlaus, M., Kranimetrijska analiza srednjovjekovnih populacija središnje Europe s posebnim osvrtom na položaj hrvatskih lokaliteta, *Starohrvatska prosvjeta* 25, Split 1998., 81-107
- Šlaus, M., Kranimetrijska analiza srednjovjekovnih nalazišta središnje Europe: novi dokazi o ekspanziji hrvatskih populacija tijekom 10. do 13. stoljeća, *Opuscula archaeologica* 23-24, Zagreb 1999. – 2000., 273-284
- M. Šlaus, *Bioarheologija. Demografija, zdravlje, traume i prehrana starohrvatskih populacija*, Zagreb 2006.
- Šlaus, M. – Tomičić, Ž. – Uglešić, A. – Jurić, R., Craniometric relationships among medieval Central European populations: Implications for Croat migration and expansion, *Croatian Medical Journal* 45, Zagreb 2004., 434-444